

3. 27 vidéki és 24 budapesti diák került a döntőbe – ez nagyjából megfelel az indulók arányának; díjazásban 5 vidéki és 6 budapesti tanuló részesült.

4. A korábbi éveknél is jobb eredményt értek el versenyyükön az egyházi iskolák. Az 51 döntőbeli résztvevő közül húszan tanulnak egyházi és harmincegyen világi gimnáziumban. A résztvevők közel egyharmadát, 15 tanulót a következő 3 egyházi iskola küldte a döntőbe: a Patrona Hungariae (5 főt), a Budapesti Piarista Gimnázium (5 főt) és a Panonhalmi Bencés Gimnázium (szintén 5 főt); a többi 16 iskola - e 3 nélkül - átlagosan 2,2 versenyzővel képviseltette magát a döntőben; velük együtt pedig az egy iskolára jutó döntős diákok átlagszáma 2,6. A díjazottak közül 6 fő jár egyházi iskolába.

DÉR KATALIN

Magyar szerzetesrend: a pálosok

A pálos rend különös helyet foglal el a szerzetesrendek történetében és főként magyar szempontból. Az egyetlen rend volt, amely Magyarországon alakult, s egyike azoknak, amelyek 1989 óta újjászerveződhetnek. Teljes hivatalos neve: Ordo Fratrum Sancto Pauli Eremitae, magyarul: Szent Pál első remete testvéreinek rendje. A névadó és példakép Thébai Szent Pál a rend keletkezési idejénél majd egy évezreddel korábban élt Egyiptomban, de Szent Jeromostól származó utólagos életrajza olyan legendáriumot szőtt köré, amely hatékony eszmei kapcsot biztosított több évszázad múltán is. A nemegyszer átírt legenda a keresztény hagiográfiának és az antik mintáknak szerencsés ötvözete volt.

Nem vitás, hogy a kései ókor Nilus-parti remetái és a magyar középkor pálos rendje nem megszakíthatatlan vonalon követték egymást. A középkori remeteeszmény olykor az eretnység határát súrolta, mert nehezen volt beilleszthető a hierarchikus egyházba. Éppen ezért lehet társadalomtörténeti jelentősége egy olyan szerzetesrend bemutatásának, melynek nem volt materiális kontinuitása. A pálosok története a magyarországi – és kelet-közép-európai – történelmi, azon belül az egyháztörténeti sajátosságok mikrokozmosza.

Ha a következőkben sorra vesszük az elfogadott tényeket, akkor már az alapításnál megállapítható, hogy az nem egyetlen aktus és nem is egyetlen személy tevékenységének eredménye volt. Az első közös remetetelep *Fejér György* szerint 1215-ben, más adatok alapján inkább 1125-ben létesült a Mecsek hegység nyugati részén *Szent Jakab* apostolnak szentelve. A *Bertalan* pécsi püspök által alapított kolostor romjai – a ma Pécshez tartozó – egykori Patacs és Ürög falvak között ma is láthatók a Jakabhegyen. A pálos rend másik forrásvidéke a Pilis-hegység, meghatározó személyisége pedig *Özséb* (*Eusebius*) esztergomi kanonok volt. 1250 táján a mai Keszthely határához tartozó Klastrompusztán kolostorépítésbe fogott. *Gyöngyösi Gergely* rendtörténete szerint Özséb egy látomás hatására cselekedett: szórványos kis tüzeket látott, mintegy magányosan, szét-szórta élő remeteket, majd látomásában a tűzfoltok egyetlen nagy lángnyelvvé olvadtak össze. Az új, egységes monostor patrocíniumának a Szent Keresztet választotta, amely Keresztúr (nem pedig Pilisszentkereszt) néven a rend első középkori központja lett. Özséb lett a pálosok első tartományfőnöke (provincialis prior), mert vezetőjüknek ismerték el a jakabhegyi remetéken kívül az 1270-ig létesült többi közösség tagjai is. A rend azonban még nélkülözte a pápai elismerést. Özséb éppen azért utazott Rómába 1263-ban, hogy egy *Szent Ágoston* nevével fémjelzett egyetemes regulát

eszközöljönki *IV. Orbán pápától*. Ebben támogatta *Aquinói Szent Tamás* is – május 7., Tamás Napja pálos rendi ünnep –, de a pápa a veszprémi püspök döntésére bízta az ügyet, aki egyszerűen csak engedélyezte az addigi 8 rendház működését, ámde saját felügyelete alatt.

A rend a szűk egyházmegyei ellenőrzés alól csak 1308-ban, *Gentilis* bíboros mint pápai legátus engedélyezése és az augustinusi regulák egységes előírása nyomán kezdett felszabadulni. 1319-ben *Károly Róbert* király közbenjárására *XIII. János pápa* bullája formálisan is megfogalmazta „*Szent Pál* első remete rend”-jének megalakulását. A pálosokat felmentette a tized fizetésétől, az egyházmegyei ellenőrzések alól, továbbá kimondta, hogy önálló általános káptalani gyűlésükön maguk választják meg a rend generális priorját (perjelét). Száz év múlva *V. Márton* pápa oklevele előírta, hogy a főperjelt csak Magyarországon tartott káptalani összejövetelen lehet megválasztani. Ennek színhelye 1304-től egészen a törökkori pusztulásig Budaszentlőrinc, a legrepresentatívabb pálos kolostor volt. Zolnay László ásatásai tárták fel, hogy 15 km² területet foglalt el – nagyobb mint Pannonhalma – és fénykorában, az 1500-as évek elején talán félezer szerzetes is élt az épületegyüttesben, kincseinek értékét pedig közel 100 ezer aranyra taksálták.

A pálos rend középkori kolostorai remete jellegüknek megfelelően nem városokban vagy utak mentén, hanem lakatlan erdős-dombos vidékeken épültek, többnyire források, hegyi patakok mellett. Különösen sűrűn sorakoztak a Pannonhalmához hasonlóan „magyar szent hegynek” tekintett Pilisben, a Balaton-felvidéken és a Bakonyban, a Zalai- és a Somogyi-dombságon, a Mecsekben, a mai Északi-középhegység egyes részein, a Bihar megyei hegyekben, továbbá a drávántúli Szlavónia és az Isztriai félsziget hasonló természeti adottságú tájain. Másutt, főként az Alföldön, a Kisalföldön és érdekes módon a Kárpátok északi és erdélyi részein ritkábban telepedtek meg. Ha időrendben nézzük az alapításokat, akkor első fellendülésük a tatárjárás utánra tehető, virágkoruk pedig a XIV. és a XV. századra, amikor Magyarországon kiteljesedett az erdővidékek benépesülése.

A pálosokat a magyar királyok, családtagjaik, a főrangú famíliák (*Báthoryak, Franjepánok, Garaiak, Dersffyek, Forgáchok* stb.) hatékonyan támogatták. *II. András* idején jöttek létre első közösségeik, *Kálmán* herceg Horvátországban és Dalmáciában honosította meg őket, *IV. Béla* Pilisszentlélek, Sátorhegy etc. alapítója volt. A rend fénykora azután az Anjou-uralkodókkal következett el. *Károly Róbert* már említett rendi önállósítási közbenjárását politikai tényezők is motiválták; az ún. kékesi egyezményt Csák Mátéval nem véletlenül kötötte valamelyik Pilis (=Kékes) hegységbeli pálos kolostorban. Őt követően különösen Nagy Lajos emelkedett ki a pálos rend támogatói közül: 1327-ben harminc, 1400 körül 47 kolostorukat vehették számba (a drávántúli területekkel együtt).

A pálos remeteközösségeknek immár szervezeten zajló gyarapodásával összefüggött, hogy 1341-től a rendi öltözék a korábbi szürkésfekete helyett kötelezően fehér színű lett. Ezáltal is megkülönböztették magukat a magányosan kóborló remetétől. *I. Lajos* király 1381-ben megszerezte Velencéből *Remete Szent Pál* testereklyéjét, melyet Budaszentlőrincen helyeztek el. Budaszentlőrinc kegyhelyi, búcsújáró jelentőségét *Bertrand de la Broquiôres* nevezetes, 1432. évi útleírásában is fontosnak tartotta megemlíteni. A *Zsigmond*-, a *Hunyadi*- és a *Jagello*-korban tovább virágzott a rend; 1522-ből a szűkebb Magyarországon legkevesebb 60, Horvát-Szlavónországgal együtt 66 rendházukat ismerjük.

Ez a késő középkori expanzió több okból feltűnő. Egyrészt a szerzetesrendek többsége a XV. században válságba került, sőt egyes néptelenné vált kolostoraik egyenesen a pálosok kezére jutottak, mint pl. *Mátyás* király idején Zsámbék, Csút, Óbuda-Fehéregyháza. Másrészt a középkor pálos rendje – a hézagok jelzések szerint – nem fordított különös gondot tagjainak magasszintű művelődésére; voltak ugyan tanult szerzetesek, de

ők már többnyire iskoláik végeztével és más egyházi vagy világi rangjukról lemondva kerültek a rendházakba. *Mályusz Elemér* véleményét idézve „jellemző, hogy a XV. század közepén az egyik generális csak a budai plébánia melletti iskolát végezte el”, azaz a hét szabad művészetből csak a triviumból, az alsó három fokozatból szerzett képzettséget. A *Bertalan* püspöknek tulajdonított regula a hangsúlyt valóban a közös életre, a sajátkezű munkára, az elmélkedésre, a példamutatásra, a vezeklésre, a zsolozsmára helyezte, és a sorban az olvasás csak egy volt a sok közül. Az átlagos pálos rendi oktatás a noviciusoktól nem kívánt többet a regula ismereténél, énekelni-olvasni tudásnál, még az írástudás sem volt kötelező. Más források révén viszont az is ismert, hogy intenzíven foglalkoztak szőlészettel-borászattal, gyümölcs- és virágkertészettel, az iparos mesterségek közül pedig építészeik, kőfaragóik, képíró-festőik, orgonakészítők emlékeztetere méltó műveket alkottak – Budaszentlőrincen egészen biztosan. Csak példaként említem *Dénes* mester ereklye-szarkofágját, *Báthory László* szerzetes bibliafordítását (a Corvinák között), *Kapusi Bálint* pálos teológus pápai gyóntatóként történt elismerését. Egy bizonyos *Palkó* fráter pedig szigorú önfegyelme révén lehetett felolvasó *Hunyadi Mátyás* királyi asztalánál.

Az egyetemi műveltség és a gyakorlati vallásos életmód közötti ellentét a középkor végére érzékelhető volt szerte Európában. Intelligens humanista főpapok éltek profán, gyakran megbotránkoztató módon, miközben szerényen élő közösségek új áhítatot (*devotio moderna*), illetve az őskeresztény *Krisztus* követését (*imitatio Christi*) hirdették. Nyugat-Európára nézve a vagyonos humanista elegancia itáliai centrumból, a viszonylag szerényebb háttérű polgárság egyéni hite, a „*reformata ecclesia*” Északnyugat- és Közép-Európából sugárzott szét. Nagyon fontos tény, hogy mindkét áramlat, a humanizmus és a reformáló egyaránt elérte Magyarországot. De éppúgy jellemző, hogy a szigorúbb rendszabályokat követő ún. obszerváns ferences irányzat mellett csak a pálos rend tudta átvészelni a XV. századra jellemző kolostori elnéptelenedésnek és a protestáns hitvitáknak a válságos korszakát. Hogy miért történt így, arra a végleges választ még nem adhatja meg a tudományos történetírás. Az bizonyos, hogy 1440 után szigorúbb lett a pálos rendházak ellenőrzése, s ez a való élet drasztikusságában olyanképpen kulminált, hogy „fúró” jelzővel illették azt a főperjelt, aki leskelődő nyílásokat vágatott a cellák ajtaján. Másfelől nem volt idegen a pálos rendtagoktól az egyéni aszkézis sem: ezt jelzik számunkra világosan *Fekete Vince* írásai, *Kelemen* római perjel magyar nyelvű prédikációi. (A római *Santo Stefano Rotando* 1454-től a magyar pálosok gondjaira bízott. Amikor a *Szent István* vértanúnak szentelt körtemplom 1584-ben a Jézus Társaság kezére került, akkor a Quirinalis dombon kaptak új rendházat.)

A különféle tendenciák egymás mellett élésének megértéséhez néhány neves pálos-rendi szerzetes pályafutása nyújthat valamelyes támpontot. – *Gyöngyösi Gergely* mindenképpen mérvadó személyiség. A középkor és az újkor határán élt, 1472-től 1545-ig, és eközben nagyértékű irodalmi és történeti munkásságot folytatott. *Vitae, fratrum heremitarum etc.* művének egyes részei a „középkor alkonyát” jellemző, elvilágiasodás, a humanista világ- és emberszemlélet, valamint a személyes vallásos hit, a *devotio moderna* egyszerre történt befogadását tükrözik. Szombathelyi Tamásnak, az őt pártfogoló rendfőnöknek a jellemrajza ezt szinte első kézből illusztrálja: „Minden szerzetesi cselekedete olyan tökéletes volt, hogy inkább példájával, mint tanításával indított rendkívül sokakat a követésre. A teljes szabad művészeteket ismerte, a Szentírás ismeretével megsokszorozva... Áhítatosan imádkozott... Szeretett olvasni... Kerülte a feltűnést...”. Ám halálos ágyán „elfeledkezve önmagáról, néha kétségbeesett szavakban tört ki, máskor meg hitlenségbe süllyedt, ismét máskor türelmetlen volt”.

Hihető tény: a középkor végén a pálos renden belül létezett egy olyan gondolkodási és érzelmi világ együttese, amely egyfelől a humanizmust össze tudta kötni a középkori

eredetű misztikummal, másfelől Magyarországot az újkor felé tartó, átalakuló Európával. Valami hasonló mentalitás munkálhatott abban az érzésekkel teli, ám fegyelmezett kézben, amely *Remete Szent Pál* relikviáinak szarkofágját alkotta meg Budaszentlőrincen. Talán ugyanez az alapgondolat készíthette *Martinuzzi Fráter Györgyöt*, a budaszentlőrinci kolostor sáfárját, majd Sajólad perjelét mindarra, amit tett: utólag ellentmondásos, de a saját korában értelmes és a középkori kereteiben megbomlott haza iránti elkötelezett tettek.

A nyugat-európai és a kelet-közép-európai fejlődés külön útjainak sajátos eredményeként formálódott a pálos rend sorsa. Nyugaton az egyházi tudományosság és az érzelmi töltésű vallásosság kézzelfoghatóbb ellentétek voltak, Magyarországon a pálosok „anachronizmus” hozzájárult ahhoz, hogy a két irány ne távolodjék el egymástól. Ezért érthető, hogy a rend néhány kolostora megőrizte folytonosságát a reformációnak az egyéni hitet mérlegre tevő korában. Őt ilyen kolostor volt, és közülük mindenekelőtt a Pozsony melletti Marienthal emelkedett ki, amely a rendi generális és nagykáptalan székhelye lett Budaszentlőrinc elpusztulása után. – A pálos perjelségeket a *Habsburg* uralkodók sem hanyagolták el, így I. *Ferdinánd* és II. *Miksa* császár egyaránt megerősítették adómentességüket. *Szent Pál* remetéinek magyarországi fogantatású rendje tehát nem volt a szó modern értelmében nemzeti arculatú; magyarországi volt, etnikailag azonban nem egyoldalú. A XVI. századot átélő közösségek az országnak nem tisztán magyar nyelvű peremvidékein voltak megtalálhatók.

1619-ben V. *Pál pápa* válságosnak ítélte a rend helyzetét, és *Pázmány Pétert* apostoli vizitátorrá nevezte ki. Ő azután az önálló szerzet eltörlését, ill. a domonkosok felügyelete alá helyezésüket javasolta. Szerencsére más vizitátorok kedvezőbb képet terjesztettek a pápa elé. Ezt támasztotta alá, hogy a XVII. században 12 új közösségük létesült, s egyházi főméltóságok is kinevelődtek a pálosok között, pl. *Széchenyi Pál* kalocsai érsek. A költő *Zrínyi Miklóst* az újjászervezett *Szent Ilona* monostorban temették el.

A török kiűzését követő XVIII. század a pálosok második virágkora volt. Ekkorra a szerzet tudatosan változtatott középkori remetejellegén s alkalmazkodott az újkori követelményekhez: városokba települtek, iskolákat vezettek és a magyar felvilágosodás jelentős alakjait nevelték ki (*Virág Benedeket*, *Verseghy Ferencet* stb.). A rend ezáltal új, polgári arculatot nyert: a nemzeti irodalom és tudomány művelését karolta fel.

1735-ben 17, 1786-ban 37 kolostorból állt a magyar-horvát-dalmát rendtartomány, összesen 358 szerzetessel. Meglehetősen vagyonosak voltak, de egycsapásra felszámolta őket II. *József* rendelete. Minthogy csak 17-en vállaltak világi papi officiumot, a rendtagok zöme külföldre szorult. – A pálosok már a középkorban meghonosodtak néhány európai országban: Németalföldön, Németország nyugati részén, Ausztriában, Portugáliában. A legfontosabb alapítást Opolei Ulászló Nagy Lajos király nádora tette 1384-ben Czestochowa „Jasna Góra” kolostorerdőjével. Kincstára több magyarországi eredetű adományt őriz: 23 olajfestményt, 5 freskót, egy *Anjou Hedvig*től származó miseruhát, *Báthori István* kardját. Levéltárában magyar nyelvű középkori imaszöveg is olvasható. Czestochowa lett a pálosok új nemzetközi centruma II. *József* pápáé után, bár porosz királyi rendeletek és cári ukázok sem kímélték őket a feldarabolt Lengyelországban.

A rend hazai újjászervezésére néhány sikertelen kísérlet után 1934-től került sor. Először a gellérthegyi sziklakápolnában és kolostorban, 1935-ben Pécsen egy modern templom- és kolostorépületben, azután még Pálósszentkúton, Soltvadkerten, a mecseki Szent Jakab-hegyen kezdhették újra közösségi életüket. 1950-ben, betiltásukkor 40 pálos szerzetes élt Magyarországon. 1988-ban 22 rendházban 344 „fehér barátot” tartottak számon – akkor mindnyájukat külföldön. Ismételt reorganizálódásuk azóta kezdődhetett meg hazánkban, Budapesten és Pécsen.

BÁN PÉTER